

Konrád Miklós

A DÖRGÖLŐDZŐ LIPÓTVÁROS

Ha valaki az 1900-as években a Lipótvárosról beszélt vagy írt, beszélgetőtársa vagy olvasója a kontextusból automatikusan kiértette, vajon az illető a főváros V. kerületére gondolt, vagy a fővárosi zsidó nagypolgárságra, amelynek e kerületnév évtizedek óta metaforájává vált. A Lipótváros a dualizmus korában fogalommal kristályosodott, egy változó értelmű fogalommal, amely az egyébként nem feltétlenül az V. kerületben élő, sőt idővel egyre kevésbé ott lakó gazdag pesti zsidón túl jelentett parvenü zsidót, sznob zsidót, modortalan zsidót, mecénások zsidót, minden új iránt csodálatra méltóan vagy nevelésesen mohón fogékony zsidót, dolyfős zsidót – avagy éppen a hagyományos magyar elit kegyeiert ácsingózó, ahhoz „dörgölődző” zsidót. Ebben a cikkben az utóbbit járnám körbe. „Lipótváros” alatt a kortársak fogalomhasználatához hűen egyszerűen a fővárosi zsidó nagypolgárságot értem.

A 19. század első felében kibontakozó, a századfordulóra érve mintegy 800–1000 családot kitevő nagypolgárság keresztény eredetű kisebbsége nagyrészt az országban régebben letelepedett német polgárcsaládokból és az 1830–40-es években külföldről, főleg Ausztriából, Németországból és Svájcban betelepült polgárokból tevődött össze. A hazai nagypolgárság zömét alkotó zsidók esetében a befogadó magyar közeget ekképpen szükségképpen a születési arisztokrácia, illetve a birtokos nemesiségtől önmeghatározása szerint „dzsentrivé”, majd „történeti középosztályá” váló rétegek felsőbb körei alkották. A kérdés tehát az, vajon a törekvés, hogy befogadást nyerjen e rétegek társasköreibe, családjába, mennyire tekinthető a Lipótváros jellemző vonásának.

A kortársak szinte egyhangú vélekedése szerint minden megtollasodott zsidónak ez volt a leghőbb vágya. A reformkori életképekben a gazdag zsidó – majdnem mindig negatív – figurájának elsődleges jellegzetessége még főleg a kapzsiság.¹ E motívum mellé, azt lassan felváltva már az

1850–60-as években felsorakozott a mágnásvilág kegyeiert ácsingózó újjgazdag képe.² Az 1880-as évektől a zsidó nagypolgár-figurákat felvonulatító keresztény regényírók az immár földbirtokossá vedlett, a régi nemesi vagy arisztokrata családok általi befogadás reményében kikeresztelkedett, vagy gyermekeiket megkeresztelő „új nemest” általában antipatikus, olykor csupán esendő figuraként ábrázolták. A közös vonás minden esetben a hagyományos elit iránti ájult és megalázkodó csodálat volt, a társaságukba való beférkőzés csillapíthatatlan vágya.³ Ezen a közhelyes képen érdemben a századforduló irodalma sem változott. A mágnást, nemest „majmoló”, kegyeit mindenáron kivívni igyekvő parvenü zsidó kliséje merev toposszá rögzült. Herczeg Ferenc 1903-ban kiadott *Andor és András* című regényében az egyik főszereplő apja egy vérbeli self-made-man, sikereire büszke üzletember, aki mindemellett roppant igyekezetet fejt ki, hogy felvegyék az arisztokrata Ügető-klubba, „ahol semmi keresnivalója nincs és ahová semmiképpen sem akarják befogadni”.⁴

A zsidó szerzők irodalmi műveiben a meggazdagodott zsidó még kedvezőtlenebb ábrázolást kapott. A parvenü képéhez itt már az 1860-as években társult a később ismételtlen visszatérő vád, miszerint ez a réteg felelős a társadalom zsidóellenességéért, amelyet végül elsősorban a szerény és dolgozó zsidó polgárok, értelmiségiek szenvednek meg. Ormody Bertalan 1866-ban megjelent elbeszélésében a zsidóellenesség kiváltója még elsősorban a gazdag zsidók „pénzbálvány” imádása.⁵ Molnár Ferenc 1901-ben kiadott komor színezetű első regényében már főleg dörgölődésük az arisztokráciához és a dzsentrihez.⁶ A zsidó szerzők által írt vígjátékokban és lektúrirodalomban a gazdag zsidókról nyújtott kép kevésbé ellenséges, ám a legjobb esetben is enyhén nevetésszerű sznobként bemutatott nagypolgárságnak a keresztény elithez való törleszkedése itt is a szatíra hangsúlyos eleme.⁷ Az ambiciózusabb művekben azonban, így Kóbor Tamás 1911-ben kiadott regényében visszaköszött a régi vád, miszerint a meggazdagodott zsidók úrhatnám-sága „az egyetlen oka az antiszemitizmusnak”.⁸

A közös vonás minden esetben a hagyományos elit iránti ájult és megalázkodó csodálat volt, a társaságukba való beférkőzés csillapíthatatlan vágya

Lipótváros,
Zrínyi utca
(Fotók: Klein
Rudolf)

A váddal nem csak fikciós művekben találkozhatunk. Vázsonyi Vilmos, a pesti zsidó kispolgárság által támogatott Demokrata Párt vezére egy 1905-ös választási beszédében azonos véleményt fogalmazott meg: „Miert a hiúság vásárja odafenn, abban a rétegben, melyet »társadalmi Riviérának« nevezek? Nem érzik, hogy az ellenszenvet, amit hiú sóvárgásuk kelt, mi szenvedjük meg, a dolgozó, családjukért reggeltől napestig küszködő szegénysorsú zsidók.”⁹ Beszédeiben és publicisztikájában Vázsonyi évtizedeken át ismételte: zsidó származásukat és polgári eredetüket megtagadva, a „polgárság elfajzott árulói, a parvenük, az új nemesek” az arisztokrácia szervilis támaszaivá váltak, beálltak „a középkori tényezők mellé inasnak” ahelyett, hogy mint nagypolgárok, saját osztályuk élére állva küzdöttek volna a demokráciáért.¹⁰ A keresztény társasági elitbe beférkőzni igyekvő gazdag zsidó kliséje mellékszálként a zsidó nagypolgárság ellen intézett polgári radikális bírálatnak is integráns elemét képezte. A bírálat szerint a lelkében hordott „sárga folttól” megszabadulni képtelen nagypolgárság társadalmi befogadása reményében behódolt a hagyományos elitnek, szervilisen támogatta annak politikáját, ahelyett, hogy részt vett volna a demokratikus átalakulásért folytatott küzdelemben.¹¹

Ha kevésbé vehemensen is, az 1890-es évektől a neológ felekezeti kiadványok szerzői úgyszintén bíralták a „felsőbb atmoszférákba” behatolni törekvő, bankja igazgatóságába „dörgölődési viszketeg” miatt arisztokratákat beültető nagypolgárt, illetve a vagyont szerzett apa léha fiát, akik a hagyományos elitől, „a melyhez dörgölődzik”, kizárólag annak rossz tulajdonságait sajátította el, úrhatnamságát és esztelen költségeit.¹²

E kortárs vélekedéseket a magyar történetírás évtizedeken át kritikátlanul átvette.¹³ Nézetében a nyugati historiográfiában egy időben divatos, a nemességet szerzett magyar zsidók kapcsán William McCagg által megfogalmazott „feudalizációs tézis” is megerősítette.¹⁴ A képet Hanák Péter fokozatosan finomította. Míg 1962-ben úgy vélte, hogy a bárói vagy nemesi címet, kastélyt, birtokot, rokonságot vásárolt, többségében zsidó „fináncburzsoázia” a hagyományos vezető réteghez igyekezett „asszimilálódni”,¹⁵ másfél évtizeddel később már a „nagyburzsoázia” mentalitásának „különös kettősség”-ét hangsúlyozta. Nézete szerint e réteg munkájában és magánéletében „ápolta a polgári erényeket”, a közéletben azonban az arisztokrácia és a birtokos nemesség értékrendjéhez idomult, a politikában pedig elfogadta annak vezető szerepét, „politikai eszményeihez, nacionalizmusához, mérsékelt és elkorcsosuló liberalizmusához igazodott”.¹⁶ Hanák nyomán a történészek máig ebbe a paradoxonba sűrítik a nagypolgárság mentalitását. A magánéletében dolgozó, takarékos, szolid családi életet élő zsidó nagypolgár, vélte Gerő András, „a közéletben asszimilálódott az úri világhoz”.¹⁷ Fónagy Zoltán Hanákra hajazó kifejezésével a nagypolgárságot „sajátos kettősség” jellemezte: „Magánéletében és vállalkozóként a klasszikus polgári értékeket ápolta, [...] ugyanakkor a reprezentációban alkalmazkodott is az arisztokrácia által teremtett mintákhoz.”¹⁸

A Hanák-féle elméletben elsikkadt a kérdés, vajon a reprezentáción túl a nagypolgárság társadalmilag is igyekezett-e integrálódni, „beférkőzni” a születési arisztokráciába, illetve a nemességbe. 1983-as tanulmányá-

Magán-életében és vállalkozóként a klasszikus polgári értékeket ápolta, [...] ugyanakkor a reprezentációban alkalmazkodott is az arisztokrácia által teremtett mintákhoz

ban Varga László ezt kétségbe vonta, és rámutatott: szemben az elterjedt vélekedéssel, a nagypolgárság körében a kikeresztelkedés nem vált „általánossá”, a hagyományos elitbe való beházasodás nem öltött „tömeges méreteket”, a nemesi címeket e réteg tagjai túlnyomó többségben tényleges gazdasági érdemekért kapták, a földbirtok-vásárlást pedig megfontolt gazdasági érdek, vagyis „nem a beolvadás” motiválta. Mindezek alapján Varga „alapvetően” eltúlzottnak ítélte a nézetet, miszerint a zsidó nagypolgárságot a „hagyományos uralkodó osztályhoz” való „hozzádörgölődés” jellemezte volna.¹⁹ Másfél évtizeddel később Karády Viktor még határozottabban fogalmazott. „Archaikus életrendjével” és csökkenő gazdasági erejével a nemesi származású elit a modern zsidó nagypolgárság számára „nyilvánvalóan” nem tűnhetett különösebben csábítóknak. „Szövetségben maradni evvel az elittel célirányos volt, amíg ez hatalmon maradt, de asszimilációs »hasonulást« vállalni vele már öngyilkos kísérlet lett volna.”²⁰

Lukács György bankár apja, a szintén nemességet kapott Lukács József kifejezetten kerülte a „dörgölődésnek” még a látszatát is

Jelenlegi ismereteink alapján lehetetlen pontosan megállapítani, vajon a Lipótváros mennyire törekedett arra, hogy befogadásra leljen a hagyományos elit társasági köreibé, családjába. Amint láttuk, a korabeli irodalom és publicisztika e tekintetben alig látott kivételt. Az arisztokraták vagy a régi nemesi családok társasága után ácsingózó zsidó nagypolgár kliséje számos korabeli anekdotában is megjelent. Amikor például hírért vette, hogy Ferenc József öccse, Károly Lajos főherceg a Vöröskereszt fővédnöki minőségében ellátogat az egyesület budapesti kórházába, a nagyiparos megyeri Krausz Lajos állítólag befeküdt a kórház egyik ágyába, „hogy a főherceg Lajos barátunkat is kitüntethesse megszólításával”.²¹ A klisé visszaemlékezésekben is megtaláljuk. Amint írta Balázs Béla húga, Bauer Hilda, aki e réteget barátai révén valamelyest belülről is ismerte: „Az akkori előkelő gazdag zsidóságnak legnagyobb ambíciója volt előkelő keresztény, ha lehet, dzsentri és arisztokrata családokkal barátkozni, ill[etve] érintkezni.”²²

Más visszaemlékezések azonban ellentmondanak ennek az ábrázolásnak. A költő, író és iparművész Lesznai Anna irodalmiasított visszaemlékezésében anyai nagyapja, az 1879-ben hatvani előnévvel nemesített Deutsch József a nemeseket megvető, polgári (és zsidó) mivoltára, házának „feinbürgerlich” szellemére büszke kereskedőként jelenik meg.²³ Lukács György bankár apja, a szintén nemességet kapott Lukács József kifejezetten kerülte a „dörgölődésnek” még a látszatát is. Amikor a család 1917-ben átköltözött egy gellérthegy-i villába, egyik szomszédjuk azt javasolta, hogy tegyenek bemutatkozó látogatást a közelben élő báró Bánffy Györgyné, született Bethlen Margit grófnőnél. Lukács Mária emlékei szerint az ajánlatot apja mereven elutasította. „Édesapám azt mondta, ő nem dörgölőzik a grófokhoz. Ha a véletlen úgy adja, hát jó, de ő nem megy.”²⁴

Annyi bizonyosan elmondható, hogy a dualizmus korában a hagyományos elit felé gravitálás a vagyont szerző apákhoz képest gyakoribbnak mutatkozott a leszármazottak körében, tehát a Lipótvárosnak a vagyona már beleszületett és éppen ezért inkább társadalmi presztízssre ácsingózó második-harmadik nemzedékében. Ez legegységesebben a keresztény elitbe való beházasodás terén érhető tetten. A nemzedéksajátos dinamika éles megkülönböztetése persze lehetetlen, hiszen a nagypolgári csemeték részéről ez messze nem feltétlenül jelentett egyet apáikkal való szembe-, illetve törekvéseiktől való elfordulással. Köztudott ugyanis, hogy a házastárs választása ebben a közegben nem – vagy pontosabban: ebben a közegben *sem* – annyira a szerelemről szólt, a házasodó felek egyéni vágyairól, mint inkább a család pozícióját konszolidálni hivatott, a családfő által meghozott vagy legalább jóváhagyott stratégiai döntésről. A nagypolgárság gyermekeinek – a gyakorlatban többnyire lányainak – beházasodása egy arisztokrata vagy nemesi eredetű családba eképpen legalább annyira tükrözhetette apáik, mint önnön akarataikat. Mindenesetre a nagynevű, a családfő, illetve a család vezéregyéniségének személyében még zsidó vallású nagypolgár dinasztiák jelentős részének legalább egy tagja előbb-utóbb beházasodott a hagyományos elitbe. Így történt például, hogy csak néhány nevet említek, a dirsztai Dirsztay, a baranyavári Ullmann, a végvári Neuman, a tornyai Schosberger, a gyulafalvi és bogdányi Groedel, a szászberekai Kohner, a csetei Herzog, a Wahrmann, a Madarasy-Beck, a Hatvany-Deutsch, a gelsei és beliscei Guttmann, vagy az erényi Ullmann család esetében.

Hogy ez dörgölődésnek tekintendő-e vagy sem, azt az olvasókra bízom. Mielőtt azonban a kortársak nyomán erkölcsi ítéletekbe bocsátkoznánk, érdemes feltenni a kérdést, vajon a korabeli viszonyokat tekintve a zsidó nagypolgárság egyes tagjainak törekvése, hogy integrálódjanak a hagyományos magyar elitbe, nem tekinthető-e természetesnek. Ha még abban a Franciaországban is bőven akadtak az arisztokrácia kegyeiért ácsingózó gazdag zsidók, amelynek társadalmi jóval polgáribb és polgárosultabb volt, mint Magyarországé (gondoljunk csak Theodore Zeldin mélyértelmű bonmotjára, miszerint a „la France bourgeoise” kifejezés önmagában is önméltóság²⁵), akkor aligha meglepő, ha a Lipótváros egy része nem tudta és nem is akarta legyűrni vágyódását azon nemesi vagy mágnás családok társasága után, akiket a korabeli magyar társadalom a nagypolgársághoz képest jóval magasabb társadalmi presztízzsel ruházott fel.

A Lipótváros állítólagos dörgölődésének nem zsidók részéről megfogalmazott elítélése mögött az is közrejátszott, hogy a keresztény társadalomnak nehezeze esett elfogadni zsidó honfitársaik részvételét koruk társadalmi és társasági elitjében. Erre utal, hogy a zsidókat érő vádak gyakoriságához képest a keresztény polgárságot jóval ritkábban érték hasonló bírálatok. Ugyan ki os-

torozta a századfordulón a sváb patikus fiaként született Herczeg Ferencet, amiért kora úri társadalmának írója és képviselője lett?

Mindenesetre a beházasodásra vágyó vagyonos keresztény polgároktól eltérően a hozzájuk hasonló motivációk által fűtött zsidók esetében vágyaik kielégítése szimbolikus áldozatot is kívánt, nevezetesen kikeresztelkedésüket. A polgári házasság bevezetéséről rendelkező 1894. évi XXXI. törvény 1895. október 1-jei hatályba lépése előtt ez jogilag is elkerülhetetlen volt. Mivel a törvény a zsidó vallásra való áttérést nem engedélyezte, keresztényekkel törvényes egyházi házasságot zsidók csak megkeresztelkedésük árán köthettek. (Ez utóbbira általában közvetlenül az esküvő előtt került sor. A 18 éves tornyai Schosberger Ottilia, a zsidó valláson maradt tornyai Schosberger Henrik és Hellmann Zsófia lánya például 1882. július 1-jén katolizált, majd már másnap feleségül ment báró Bornemisza Pálhoz.)

1895. október 1-jétől a zsidó fél áttérése jogilag már nem volt szükséges ahhoz, hogy polgári házasságra lépjen egy kereszténnyel. A zsidó nagypolgárság tagjainak az arisztokráciába és a „történeti középosztály” felsőbb rétegébe való beházasodása terén azonban ez nem hozott változást. Azon gazdag zsidók számára, akik e körökből származó házastársra vágytak, a keresztény válás felvétele 1895 után is elkerülhetetlen, magától értetődő előfeltételt jelentett. Így persze azt is mondhatnánk: mire a Lipótváros némely tagja eljutott oda, hogy a hagyományos magyar elit valamely tagjához a szó legszorosabb értelmében is hozzádörgölődhessen – már nem volt zsidó, legalábbis felekezeti státusza, aminthogy feltehetően önazonossága szerint sem.

JEGYZETEK

- 1 Szalai Anna: Bevezető. In: Uő szerk.: *Házalók, árendások, kocsmárosok, uzorások. Zsidóábrázolás a reformkori prózában*. Bp., 2002, 7–97.
- 2 Zs. J. [Zsoldos Jenő]: Zsidó a magyar regényirodalomban. In: Ujvári Péter szerk.: *Zsidó Lexikon*. Bp., 1929, 985.
- 3 Ld. Ifj. Ábrányi Kornél: *Régi és új nemesek*. Bp., 1881; Csiky Gergely: *Az Atlasz család*. Bp., 1890.
- 4 Herczeg Ferenc: *Andor és András*. (1903) Bp., 1925, 47–48.
- 5 Ormody Bertalan: *Zsidó arisztokrácia. Regélő*, 1866. júl. 31. 68–69.
- 6 Molnár Ferenc: *Az éhes város*. (1901) Bp., 1993, 235–240.
- 7 Ld. például: Acsády Ignác: *Aranyországban*. Bp., 1880; Mirácó [Faragó Jenő]: *Smokkék*. Bp., 1905; Molnár Ferenc: *Hétágú síp*. Bp., 1911; Bródy Miksa – Pásztor Árpád – Szomaházy István: *Lipótváros*. Bp., é. n. [1913].
- 8 Kóbor Tamás: *Ki a ghettoából*. I–II. Bp., 1911, II. 191.
- 9 Vázsonyi Vilmos: *Beszédei és írásai*. I–II. S. a. r. Csergő Hugó és Balassa József. Bp., 1927, I. 296.
- 10 Uo. 132, 466.
- 11 A mi zsidóink. *Huszadik Század*, 9. évf. 1908, 11. sz. 402–403; Jászi Oszkár: A magyarországi reakció szervezkedése. *Huszadik Század*, 11. évf. 1910, 3. sz. 372.

Lipótváros.
A Postatakarék-
pénztár, ma
Nemzeti Bank
épülete

- 12 Palágyi Lajos: Osztálykülönbségek. *Egyenlőség*, 1890. jan. 12. 2; Glosszák a hétről. *Egyenlőség*, 1910. ápr. 3. 4; Székely Ferenc: Két levél. In: Bacher Vilmos – Bánóczi József szerk.: *IMIT Évkönyv 1897*. Bp., 1897, 83.
- 13 Lakatos Ernő: *A magyar politikai vezetőréteg 1848–1918*. Bp., 1942, 73; Sós Endre: „A cilinderes Tiborc” (Bródy Sándor). In: *A nagyváros írói*. Bp., é. n. [1947], 60; Lederer Emma: *A magyar társadalom kialakulása a honfoglalástól 1918-ig*. H. n. [Bp.], é. n. [1947], 169–170.
- 14 William O. McCagg, Jr.: *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary*. Boulder, 1972.
- 15 Hanák Péter: Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. In: *Magyarország a Monarchiában. Tanulmányok*. Bp., 1975, 358.
- 16 Hanák Péter: Magyarország társadalmi a századforduló idején. In: Uő főszerk.: *Magyarország története 1890–1918*. I–II. Bp., 1978, I. 447–448.
- 17 Geró András: Miért nincs a zsidóknak jussa a mennyországban? *Századvég*, 1990. 2. sz. 208.
- 18 Fónagy Zoltán: *Modernizáció és polgárosodás. Magyarország története 1849–1914-ig*. Debrecen, 2001, 175.
- 19 Varga László: A hazai nagyburzsoázia történetéből. *Valóság*, 26. évf. 1983, 3. sz. 79.
- 20 Karády Viktor: Zsidó identitás és asszimiláció Magyarországon. In: *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás. Tanulmányok*. H. n. [Bp.], 1997, 40–41.
- 21 Förster Aurél: *Anekdóták*. I. Bp., 1925, 192–193.
- 22 Bauer Hilda: *Emlékeim. Levelék Lukácshoz*. Bp., 1985, 44.
- 23 Lesznai Anna: *Kezdetben volt a kert*. I–II. Bp., 1966, I. 129–130.
- 24 Vezér Erzsébet: A mindennapi élet története. Beszélgetés Popperné Lukács Máriával. *Kritika*, 1985, 6. sz. 28.
- 25 Theodore Zeldint idézi és a kérdést bővebben tárgyalja Gyáni Gábor: A polgárosodás történeti problémája. In: *Történelemszűzdiskurzusok*. Bp., 2002, 98–115.